

УДК 930.22:001.4

Наливайко Юлія Василівна
асистент кафедри документознавства
та інформаційної діяльності Київського
національного університету культури і мистецтв
e-mail: yuliya_ovr@rambler.ru

ДО ІСТОРІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ УКРАЇНИ У М. ЛЬВОВІ (1960–1980 рр.)

Описано передумови започаткування діяльності постійного семінару при Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, учасники якого поряд з основними напрямками студіювань у галузі джерелознавства та інших спеціальних історичних дисциплін займалися дослідженням термінології архівної справи. Визначено актуальність вивчення доробку наукового осередку та його значення для сучасного розвитку спеціальної історичної термінології.

Ключові слова: архів, термінологія, документознавство, джерелознавство, Львів.

Наливайко Юлия Васильевна, ассистент кафедры документоведения и информационной деятельности Киевского национального университета культуры и искусств

К истории терминологических исследований при Центральном государственном историческом архиве Украины в г. Львове (1960–1980 гг.)

Описаны предпосылки начала деятельности постоянного семинара при Центральном государственном историческом архиве Украины в г. Львове, участники которого наряду с основными направлениями исследований в области источниковедения и других специальных исторических дисциплин занимались изучением терминологии архивного дела. Определены актуальность изучения наследия научного центра и его значение для современного развития специальной исторической терминологии.

Ключевые слова: архив, терминология, документоведение, источниковедение, Львов.

Nalivayko Yuliya, Assistant Department of documentation and information Kyiv National University of Culture and Arts,

To the history of terminological research at the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (1960–1980)

We have described the beginning of the seminar at the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. The participants studied special historical disciplines and terminology archives. History terminological special historical subjects and documentation associated with each other. Therefore, it should be studied as a whole.

Keywords: archive, terminology, documentation, chronology, Lviv.

Взаємовплив наукових течій є однією з найбільш досліджуваних сюжетних ліній у працях багатьох науковців сьогодення. Так, відомо, що становлення документознавства як метанауки починає свої витoki з розвитку спеціально-історичних та інформаційних галузей знань, предметом вивчення яких є документ та документна інформація. Більшість із них перебувають в полі зору сучасних дослідників розвитку національної гуманітаристики.

В історії та історіографії документознавства донині одним із найбільш цікавих та недостатньо досліджених залишається період другої половини ХХ ст. У загальносвітових масштабах він позначився як час активізації розвитку науки і техніки, упровадження електронно-обчислювальних приладів, виникнення нових культурно-філософських течій, що зумовило формування "інформаційного суспільства". Основними його характеристиками стали зріст інформаційного обігу та збільшення масиву документації в усіх галузях людського господарювання. Як наслідок виникла необхідність збільшення інтенсивності у розробках теоретичних і практичних питань сфери інформаційного забезпечення [4].

Архівна галузь Радянського Союзу в ті часи стала однією з провідних інформаційних систем [6], для якої постала потреба у теоретико-прикладному історичному опрацюванні державного документального масиву, орієнтованого на нові тенденції суспільних запитів [5]. Інструментом цього студіювання стали спеціальні історичні дисципліни (далі – СІД). Відомо, що вітчизняне архівознавче і джерелознавче термінознавство почало активно поповнюватися колективним доробком співробітників архівів та істориків, котрі до них долучились. За словами В. Бездрабко, розкриття узагальнюючих схем вивчення історії наукової галузі можливі лише за умов студіювання частковостей [2]. Вважаємо, що ця закономірність стосується основних історичних віх становлення теорії документознавства і безпосередньо його термінологічних засад.

Мета наукової розвідки полягає у дослідженні впливу ґенези терміносистем СІД на становлення документознавчої термінології у другій половині ХХ ст., а основним завданням є виокремлення і узагальнення відомостей про значущість внеску учасників постійного семінару при Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України) у дослідну проблематику.

На зламі ХХ ст. радянська наукова спільнота почала активно провадити новаторські ідеї щодо багатогранного вивчення документа у руслі СІД. Ці розробки стосувалися теоретико-методологічних

та історіографічних аспектів історичної науки. Зазначимо, що закладені тоді традиції вітчизняної архівістики склали підґрунтя розвитку сучасного документознавства.

У нашій державі одним з осередків подвижницької течії у напрямі пошуку нових шляхів удосконалення архівної справи у 1960–1980 рр., що, безумовно, різнився своїми масштабними та новаторськими ідеями, став ЦДІАЛ України. Його наукові співробітники започаткували діяльність постійного семінару в галузі джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (далі – семінар) [3]. Значущість та цінність вивчення масиву публікацій львівської наукової школи при ЦДІАЛ України полягає в тому, що таким чином можна прослідкувати історію накопичення знань про документ, котрі пізніше трансформувалися в теоретико-практичні аспекти окремої науки – документознавство.

Донині значенням впливу постійних зібрань у львівському історичному архіві на теорію документознавчої сфери, займалася незначна кількість науковців. Серед них найбільшої уваги заслуговують праці В. Бездрабко, І. Бутича, Я. Дашкевича, П. Захарчишина та ін. Вони відмічають істотне збільшення кількості наукових студіювань в галузі СІД у другій половині ХХ ст. в Українській РСР, котрі розробляли різні аспекти життєвого циклу документа [3]. Тому, залучаючи до історичної ретроспективи передумови становлення терміносистем документознавства схеми розвитку теорії СІД при ЦДІАЛ України є величезним потенціалом для майбутніх евристичних здобутків.

Отже, одними з фундаторів ідеї створити потужний центр комунікації науковців, котрі займалися проблематикою, що перебуває на межі історичних та інформаційних наук і безпосередньо розробляє питання традицій вивчення інформаційної і матеріальної складової документа, став історичний архів у м. Львові. Причини такого рішення полягали у прагненні співробітників установи з наукової точки зору осмислити методи модернізації та підвищити якість виконання функцій ЦДІАЛ України [8]. Приводом, за словами директора архіву Н. Врадій, стало проведення Першої республіканської теоретичної конференції істориків-архівістів Української РСР 14–18 червня 1961 р. у м. Києві за ініціативою Архівного Управління (з 1974 р. – Головне архівне управління) при Раді Міністрів УРСР [10].

У конференції серед інших учасників значну кількість склали представники ЦДІАЛ України. Вони зробили низку наукових доповідей на секційних засіданнях. Архівознавча секція розглядала питання покращення методів комплектування та експертизи цінності документів в архівних установах. Секція спеціальних історичних дисциплін стала більш популярною. Про це свідчить кількість охочих виступити зі своїми повідомленнями саме з такої тематики. Співробітники ЦДІАЛ України та інших установ м. Львова, І. Крип'якевич, І. Дмитренко, Я. Ісаєвич, П. Захарчишина, Я. Кісь доповідали про свої теоретичні здобутки у галузі хронології, археографії, палеографії, джерелознавства тощо. Обговорення результатів історичних досліджень спонукало учасників конференції висловити думку про актуальність архівознавчої та спеціальної історичної тематики. Саме вона стала вузловим питанням, що було покладено в основу так званих "п'ятирічних планів" розвитку архівної справи в Українській РСР на найближчі 20 років.

Тому, відгукнувшись на потреби часу, семінаристи обрали основною темою своєї наукової роботи джерелознавство та інші СІД. Як відомо, теоретичні, зокрема термінологічні, питання цих наукових дисциплін не залишались осторонь уваги львівських науковців та зайняли одне з чільних місць серед найбільш обговорюваних і дискусійних питань. У залах засідань семінарів, конференцій та на шпальтах наукових видань часто зустрічались відображення загальноприйнятого розуміння того, що впорядкована термінологія є однією з ознак динамічного розвитку історичної науки, критерієм оцінки її стану.

Ідеї майбутніх студіювань вперше було озвучено на розширеному засіданні Науково-методичної Ради ЦДІАЛ України (1961 р.) [11]. Окрім співробітників архіву до нього долучились провідні історики міста. Основними причинами актуалізації розробки спеціальної наукової проблематики серед наукових кіл м. Львова зазначають: ускладнення обробки документних масивів архіву, гостра необхідність у раціоналізації роботи з архівними документами, пізніше, упровадження електронно-обчислювальної техніки. Учасники засідання вважали, що поступ історичної науки можливий лише за умови одночасної розробки її історії, історіографії, пошуку і залучення до наукового обігу нових термінів, постійного збагачення фактичним матеріалом завдяки СІД. Тому вже тоді у м. Львові була чимала кількість науковців і архівістів, що займалися спеціальними історичними розробками. І, безперечно, вони потребували негайного об'єднання своїх зусиль [11].

Також зауважимо, що у вступній промові на засіданні Ради архіву академік І. Крип'якевич, поряд із іншою проблематикою, окрему увагу приділив описанню роботи співробітників історичного архіву над термінологічними питаннями. Відомо, що упорядкування термінології є тривалим процесом, першим етапом якого вважають складання переліку термінологічних понять. Саме тому архів провадив роботу з упорядкування картотеки слів актової мови архівних термінів [11]. Вагомим було його зауваження про те, що архівісти та історики, котрі досліджують історичні документи, відчувають необхідність у термінологічних словниках різного змісту. Серед найбільш затребуваних вважались спеціальний словник актової термінології та загальний словник, що повністю охоплював би культурно-побутову термінологію досліджуваного періоду, а саме: назви давніх адміністративних установ, діловодство судів, військовий побут, термінологію різних видів виробництва, метрологію. Активізація студіювання спеціальної історичної термінології відобразилась у появі чималої кількості тематичних публікацій, які належать архівістам, котрі займалися вивченням різних спеціальних галузей, збираючи матеріали термінологічного характеру. Отже, від моменту створення семінару було визначено основні засади та провідну проблематику його роботи – це, насамперед, історія СІД,

історіографічне розроблення кожної з них, з'ясування і узагальнення на науковому рівні цілої низки теоретичних питань, пов'язаних зі спеціальною і майже нерозробленою науковою термінологією [11].

Так, вже за перші роки функціонування семінару (1961–1962 рр.), готуючи до видання збірки архівних документів, співробітники історичного архіву, набувши досвіду в читанні давніх рукописних текстів, склали невеликий словник латинських абревіатур завдяки розробленій картотеці слів актової мови і актових термінів. Така картотека мала наукове і практичне значення. Вона слугувала своєрідним ключем до розуміння архівних документів. Станом на 1961 р. налічувалось вже декілька сотень таких карток. На цьому, як відомо, архівісти не зупинились і постійно продовжували накопичувати свій досвід у вивченні етимології давніх термінів – їхнього походження та функціонування [1].

Загалом усі їхні наукові здобутки справили неоціненний вплив на дослідницьку історичну думку у загальнодержавному плані. "Семінарники" м. Львова підтримували тісні зв'язки із науковою спільнотою всього Радянського Союзу. Про це свідчить чимала кількість критичних праць щодо публікацій провідних радянських істориків і основоположника документознавства на той час, а саме: К. Мітєєва, О. Введенського, В. Стрельського. Крім того, показовою була обізнаність учасників семінару із виданнями про зарубіжну термінологію. До прикладу можна назвати критичні праці Я. Ісаєвича, М. Козенца "Біографічний бібліографічний словник італійських та іноземних друкарів, які діяли в Італії, від часу винайдення друкарства до 1800 р." (1971) та О. Купчинського "Новий польський словник архівної термінології" (1975) [1]. Одночасно, беручи участь у загальносоюзних республіканських архівознавчих конференціях львівські науковці активно пропагували своєрідний спосіб безперервної наукової співпраці та демонстрували його дієвість.

Зазначимо, що Друга республіканська конференція з архівознавства та інших СІД (1965), яку організували Архівне управління при Раді Міністрів УРСР та Академія наук УРСР, чітко намітила та утвердила наміри львівських істориків й архівістів продовжувати розпочату справу, що на той час вже почала наслідуватись іншим архівами республіки. На конференції були представлені до розгляду наукової спільноти здобутки в галузі СІД. Не залишилися без уваги і проблемні питання спеціальної термінології СІД. Львів'яни В. Зварич та Я. Кісь у ході дискусії щодо співвідношення понять "спеціальні історичні дисципліни" та "допоміжні історичні дисципліни" довели необхідність вживання означувального слова "допоміжні", мотивуючи власну позицію коректнішим визначенням їх статусу в системі історичної науки [1]. Було підтверджено міркування про те, що в історичній науці, як і в будь-якій іншій, існувала значна кількість розумінь одного і того самого явища. Це досить ускладнювало процес роботи науковців. Тому визначення доцільності використання будь-якого терміну або введення до наукового обігу нового мало бути достатньою мірою теоретично обґрунтованим. Адже упорядкована термінологія передбачає те, що терміни й визначення розглядаються в єдності один з одним.

Аналізуючи здобутки "семінарників" м. Львова у галузі історичної термінології, можна зробити висновок про те, що вони, здебільшого, стосувалися практичної сфери архівної справи і розроблялись для спрощення джерелознавчого пошуку, а також поліпшення історичної освіти. Проте учасники семінару не були осторонь загальнодержавних масштабних термінологічних проектів. Зокрема, вони долучились до створення "Краткого словаря архивной лексикологии" (1968 р.), що розроблявся за ініціативою Московського державного історико-архівного інституту і Всесоюзного науково-дослідницького інституту документознавства та архівної справи. Їх доробок полягав у пропозиції розширити словник, додавши до нього такі терміни: "авторський рукопис", "архіваріус", "факсиміле". Також було внесено до розгляду уточнення дефініцій понять "архівна справа", "бланк документа", "іменний каталог", "іменний показчик", "консервація документів", "науково-довідковий апарат архіву" тощо [3].

Поряд зі студіями у джерелознавчій і архівознавчій термінології активні учасники семінарів працювали над дослідженнями в галузі інших спеціальних історичних дисциплін й активно розробляли їх понятійно-категоріальний апарат. Передбачалося, що "семінарники" видаватимуть серію досліджень із різних питань СІД, а результати будуть опубліковані у вигляді наукових статей і розвідок на сторінках "Науково-інформаційного бюлетня Архівного управління при Раді Міністрів УРСР" (після 1965 р. – "Архіви України") та "Українського історичного журналу". Окрім проведення семінарських занять, було втілено в життя намір проводити щорічні конференції при ЦДІАЛ України. Їх завданням стало підведення підсумків наукової роботи за рік та розроблення тематики майбутніх студіювань на наступний. Із доповідей провідних істориків і архівістів республіки на конференціях зрозуміло, що перед кожною СІД постає одне із найголовніших завдань – впорядкування системи понять і термінів, якими дана наука оперує. Вона передбачає перегляд існуючих понять, доцільне вилучення застарілих, що суперечать досягненням науки, та впорядкування нових. Тому цьому питанню надавалося першочергове значення, адже невирішення його значно знизило б швидкість і ефективність роботи з документами різних епох.

Примітним дослідженнями спеціальної історичної термінології членів семінару можна назвати топонімічні та нумізматичні. Так, важливим кроком на шляху оновлення термінологічного інструментарію стало видання завдяки незмінному учаснику науково-практичних семінарів при ЦДІАЛ України В. Зваричу першого у країнах Центральної та Східної Європи "Нумізматичного словника" (1972 р.) [9]. Праця викладача Львівського державного університету ім. І. Франка, де закладено тлумачення назв стародавніх монетних знаків, донині залишається академічним посібником для нумізматів. Цей тлумачний словник декілька разів доопрацьовувався, доповнювався та перевидавався.

Щоб уявити масштаби організованої при ЦДІАЛ України у другій половині ХХ ст. особливої форми наукової співпраці варто подати такі статистичні дані: за перші 10 років існування семінарів було зроблено 242 доповіді та повідомлення, значна кількість яких стосувалась теорії, і термінології зокрема, різних галузей історичної науки. У наступні роки їх кількість помітно збільшувалась [7]. Цей факт слугує яскравим свідченням того, що друга половина ХХ ст. стала новим етапом розвитку СІД, що, безумовно, вплинуло на становлення документознавчої науки.

Отже, стрімкий розвиток СІД завдяки учасникам семінарів при ЦДІАЛ України знайшов відображення у спеціальній галузевій термінології, яка в досліджуваний період збагатилась ґрунтовними здобутками. Новаторське устремління наукової спільноти архіву якомога швидше дослідити всі неопрацьовані раніше джерельні комплекси збагатило СІД, яких сьогодні налічується близько 80, чималою кількістю наукових здобутків, котрі дали можливість чітко виявити суперечності існуючої термінології, і стали потужними чинниками для складання спеціально-історичних термінологічних словників.

Вивчаючи вплив історії становлення терміносистем СІД та документознавства, слід сказати, що і загальні теоретико-практичні, і окремі аспекти цих галузей наукового знання нерозривно пов'язані між собою, адже досліджуванним об'єктом кожної науки є документ, що вивчається різнопланово. Тому термінологічні системи СІД і документознавства є взаємопов'язаними і взаємопроникними. Тож слід констатувати, що історія їх становлення повинна вивчатися як єдине ціле.

Література

1. Бездрабко В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток [Текст] : [монографія] / В. Бездрабко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Четверта хвиля], 2009. – С. 139–164.
2. Бездрабко В. Основні історичні етапи та нові лінії розвитку дипломатики в Україні / В. Бездрабко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Viz/2009_2/Bezdrabko_2/pdf
3. Бездрабко В. Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України у Львові : науковий феномен / В. Бездрабко // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 546–579.
4. Бутич І. К итогам научно-издательской работы государственных архивов УССР за 1951 – 1955 гг. / І.Бутич // Науково-інформаційний бюлетень. – 1956. – № 1. – С. 3–10.
5. Бутич І. Наукова робота архівних установ України (1959–1965 рр.) / І. Бутич // Архіви України. – 1966. – №2. – С. 3–19.
6. Бутич І. Наукова робота державних архівів Української РСР / І. Бутич // Науково-інформаційний бюлетень. – 1958. – № 1. – С. 6–19.
7. Врадій Н. Наш досвід організації роботи наукових конференцій і теоретичних семінарів / Н. Врадій // Архіви України. – 1972. – № 3. – С. 46–49.
8. Захарчишин П. Семінар з питань джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін / П. Захарчишин // Науково-інформаційний бюлетень. – Київ, 1962. – № 3. – С. 67–69.
9. Зварич В.В. Нумізматичний словник / В.В. Зварич. – Львів, 1972. – 148 с.
10. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 1542, арк. 1–4.
11. ЦДІАЛ України, ф. 1, оп. 1, спр. 354, арк. 7–88.

References

1. Bezdrabko V. Dokumentoznavstvo v Ukraini: instytutsionalizatsiia ta suchasnyi rozvytok [Tekst] : [monohrafiia] / V. Bezdrabko; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K. : [Chetverta khvyliia], 2009. – S. 139–164.
2. Bezdrabko V. Osnovni istorychni etapy ta novi linii rozvytku dyplomatyky v Ukraini / V. Bezdrabko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Viz/2009_2/Bezdrabko_2/pdf
3. Bezdrabko V. Seminar z arkhivoznavstva ta dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin TsDIA Ukrainy u Lvovi : naukovyi fenomen / V. Bezdrabko // Zap. Lviv. nauk. b-ky im. V. Stefanyka : zb. nauk. pr. – Lviv, 2008. – Vyp. 1 (16). – S. 546–579.
4. Butich I. K itogam nauchno-izdatel'skoi raboty gosudarstvennykh arkhivov USSR za 1951 – 1955 gg. / I. Butich // Naukovo-informatsiinyi biuleten. – 1956. – № 1. – S. 3–10.
5. Butych I. Naukova robota arkhivnykh ustanov Ukrainy (1959–1965 rr.) / I. Butych // Arkhivy Ukrainy. – 1966. – №2. – S. 3–19.
6. Butych I. Naukova robota derzhavnykh arkhiviv Ukrainskoi RSR / I. Butych // Naukovo-informatsiinyi biuleten. – 1958. – № 1. – S. 6–19.
7. Vradii N. Nash dosvid orhanizatsii roboty naukovykh konferentsii i teoretychnykh seminariv / N. Vradii // Arkhivy Ukrainy. – 1972. – № 3. – S. 46–49.
8. Zakharchyshyn P. Seminar z pytan dzhereloznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin / P. Zakharchyshyn // Naukovo-informatsiinyi biuleten. – Kyiv, 1962. – № 3. – S. 67–69.
9. Zvarych V.V. Numizmatychnyi slovnyk / V.V. Zvarych. – Lviv, 1972. – 148 s.
10. TsDAVO Ukrainy, f. 14, op. 2, spr. 1542, ark. 1–4.
11. TsDIAL Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 354, ark. 7–88.